

КАМ'ЯНА МЕМОРІАЛЬНА ПЛАСТИКА ІСТОРИЧНИХ КЛАДОВИЩ БОРИСЛАВА: СУЧАСНИЙ СТАН

*Національний університет "Львівська політехніка",
кафедра архітектури та реставрації
Olena.O.Stasiuk@lpnu.ua*

© Стасюк О. С., 2019

<https://doi.org/10.23939/sa2019.1s.153>

Досліджено меморіальну пластику двох найстаріших цвинтарів Борислава. Проведено аналіз пошкоджень і втрат ансамблів цвинтарів загалом та їх окремих пам'яток. Виконано ідентифікацію кам'яного матеріалу надгробних пам'ятників, проаналізовано стан збереження їх фізичної субстанції.

Ключові слова: цвинтар, Борислав, меморіальна пластика, камінь, вапняк, пісковик, мармур.

Постановка проблеми.

Історичні кладовища є невід'ємною складовою частиною культурного пейзажу кожного міста і містечка, цінним джерелом історичної інформації, а також унікальною, дуже своєрідною галереєю творів мистецтва. Багато історичних цвинтарів уже сьогодні є пам'ятками. І зараз усі погоджуються, що таку пам'ятку як цвинтар треба зберігати. На жаль, ці пам'ятки є дуже вразливими до руйнувань – це фізичні, хімічні і біологічні чинники, а також людський фактор, наприклад, звичайний вандалізм або звичайна некомпетентність у виконанні ремонтних чи опоряджувальних робіт. Для того, щоб успішно створити і втілити програму збереження історичних кладовищ, необхідно ретельно їх дослідити задокументувати, інвентаризувати, а також ретельно вивчити матеріал, з якого виконані ці пам'ятки.

Мета статті. У дослідженні поставлено за мету вивчити існуючий стан ансамблів історичних "старих" цвинтарів Борислава. Дослідити кам'яний матеріал меморіальної пластики кладовищ, проаналізувати причини знищень і пошкоджень. Визначити всі види кам'яного матеріалу, які трапляються на згаданих об'єктах та можливі джерела походження цих матеріалів.

Основний виклад матеріалу

Борислав – місто древнє, адже перша писемна згадка про місто датована 1387 роком (Sulimierski та Walewski ред., 1880, с. 332–334.). А часом найбільшого розквіту (й економічного, і культурного) стала друга половина XIX – початок XX століть, тобто час промислової розробки бориславських нафтових родовищ. У 1869 р. у Бориславі збудовано перший мурований (цегляний) греко-католицький храм Вознесіння Господнього, на Потоці (Пастух, Сов'як та Шимко, 2012, с. 38–45). У 1872 р. у Бориславі вперше почала працювати залізниця вантажних та пасажирських перевезень із залізничною станцією. У 1876 р. відкрито першу аптеку, а у 1886 р. – перший професійний навчальний заклад – Гірнична школа. У 1907 р. у м. Бориславі почав працювати телефонний зв'язок з м. Львовом. 1911р. у м. Бориславі засновано перший дитячий сиротинець, та цілоденну захоронку. У 1928–1930 роках у м. Бориславі вперше збудовано багатоповерхову адміністративно-житлову будівлю – шестиповерховий будинок центральної міської пошти.

Всі ці етапи стрімкого розвитку, а також і сучасний стан культурної спадщини дуже яскраво видно на історичному кладовищі. Автор провів пілотні польові дослідження двох історичних кладовищ Борислава – на Гуковій горі і на Потоці.

Цвинтарі на Гуковій горі і на Потоці були засновані наприкінці XIX століття. Тут є поховання людей різних національностей та віросповідань. У 70-х роках XX століття поховання на цих цвинтарях були заборонені. А вже з XXI століття захоронення тут відновилися і відбуваються вони хаотично та стихійно.

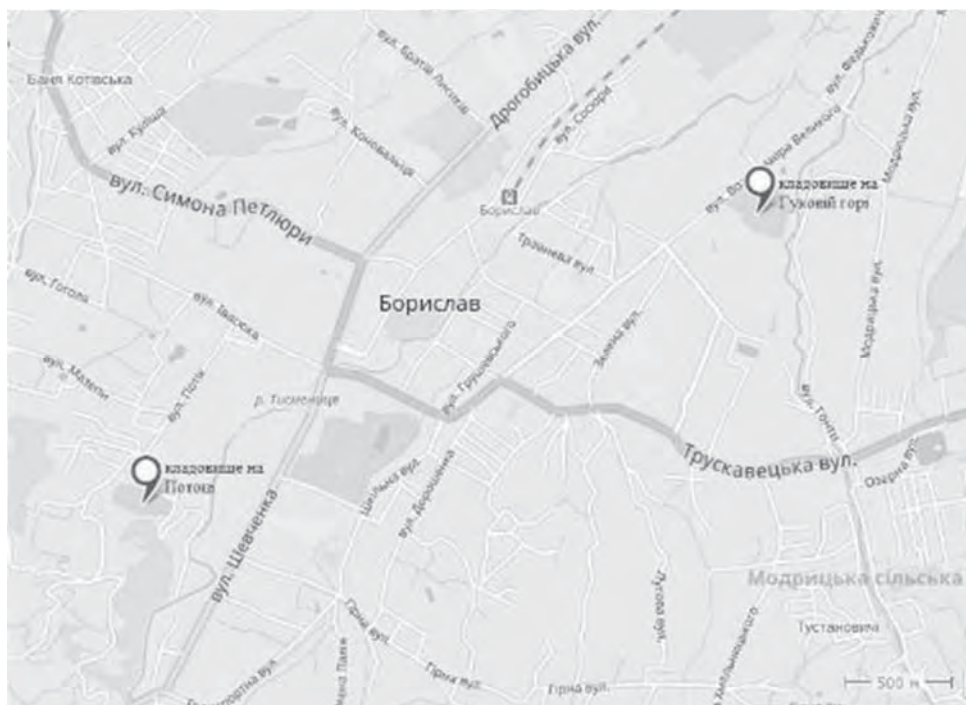

Рис. 1. Карта Борислава з локалізацією цвинтарів

На українських етнічних землях упродовж віків аж до XIX ст. основною формою надмогильного знаку на містечковому цвинтарі був хрест (Моздир 2009, с. 286). Невідомо, коли на ньому вперше з'явилися різьблені фігурні компоненти, але порядок завжди був такий – спочатку просто хрест, потім хрест з розп'яттям, потім хрест з розп'яттям і предстоячими, а далі різноманітні комбінації з прикрашання композиції додатковими елементами, наприклад, квіти, листя, рушники, ангелики, додаткові фігури святих тощо.

У меморіальній пластиці знайшли своє відображення всі мистецькі стилі світу. На початку XX ст. одним із таких стилів був модерн. На історичних кладовищах Борислава можемо простежити низку меморіальних пам'яток – від зразків української народної меморіальної пластики до надзвичайно професійних і якісних пам'яток, виконаних у стилі модерн. Це останнє яскраво свідчить про культурний рівень місцевої громади.

Надгробні пам'ятники на обох історичних кладовищах переважно виконані з натурального каменю. Присутня невелика кількість металу (дуже цікавого) та деяких інших матеріалів. Ми провели діагностику кам'яного матеріалу пам'яток і вказано місце видобування деяких типів порід. Найчастіше на території досліджуваних міських кладовищ встановлювались надгробні пам'ятники з світло-сірого дещо жовтуватого вапняку та темно-червоного пісковіку.

Вапняк широко застосовували для виготовлення різноманітних декоративних частин пам'ятників: хрестів, скульптур, обелісків з рельєфними оздобленнями у вигляді вінків та стрічок, що характеризуються складною формою та вказують на високу майстерність каменетесів (рис. 2, а). Досить часто тесані блоки з вапняку використовували як базу для пам'ятників з іншого матеріалу. Слід зазначити, що цей кам'яний матеріал у силу своїх фізико-механічних властивостей є відносно м'яким та легким в обробці і відповідає органогенним вапнякам, що видобувались в працюючій досі

каменоломні в околиці села Демня, поблизу Миколаєва (Власов та Ритікова ред., 2016). А самі пам'ятники є типовими для робіт місцевих майстрів цього періоду. Вапняки у надмогильних пам'ятниках обох цвинтарів зазнали потужного впливу усіх чинників деструкції – структурно-текстурні особливості каменю зумовлюють напрям і характер руйнувань, атмосферні чинники їх посилюють, а біологічні приводять до того, що пам'ятник стає непізнаваним через велику кількість мохів та лишайників, які оселились на ньому.

Досить поширеним матеріалом пам'ятників були пісковики. Уже згадуваний вище темно-червоний пісковик використовувався для виготовлення хрестів, обелісків та гробниць (рис. 2, б). За кольором, мінеральним складом та структурно-текстурними особливостями ми віднесли його до нижньодевонських пісковиків, більш відомих як теребовлянські пісковики, що розробляються досі в околицях Теребовлі та Бучача. Типовим для цих пам'ятників є те, що стоять вони переважно на базах, виконаних з демнянських вапняків. Найчастішим типом руйнування таких пам'ятників є розшарування породи, зумовлене структурно-текстурними особливостями каменю та біологічними нальотами різного типу (Власов і Ритікова ред., 2016). Але це не єдині пісковики, які нам вдалося ідентифікувати на кладовищах. Масивні, майже мономінеральні кварцові ямненські пісковики використовувались у одному випадку як база під металевий хрест, у іншому – як елемент складної надгробної композиції. Поодинокі випадки використання цього матеріалу у фактично не обробленому вигляді вказують на те, що він не підходив для роботи місцевим майстрам, хоча саме такого пісковика у них було вдосталь в околицях Борислава.

а

б

Рис. 2. Надгробні пам'ятники з вапняку і пісковикау на Гуковій горі.

На кладовищі на Потоці привертають увагу три пам'ятника, що різко контрастують з усіма іншими. І хоча мають вони різне забарвлення та форму, об'єднує їх те, що виконані з твердих магматичних порід, не типових для регіону. Насамперед відзначимо обеліск темно-сірого до чорного забарвлення (рис. 3, а). Ще здалеку можна розрізнити зерна розміром до 5 см з синьою, зелено-блакитною та сріблястою іризацією. Уже цього достатньо, щоб стверджувати: перед нами лабрадорит – магматична порода основного складу, мономінеральна, складена переважно лабрадором. Чи не єдині промислові родовища лабрадориту в Європі знаходяться на території Житомирської області. На жаль, пам'ятник не є цілісним – верхня частина стоїть на землі, приперта до нижньої частини і зазнає руйнівного впливу кліматичного та біологічного чинників.

Важко не помітити надгробний пам'ятник Теодорові і Анні Терлецьким у вигляді хреста на високому постаменті. Кам'яний матеріал міцний темно-забарвлений (в полірованому вигляді інтенсивно чорний), рівномірнотзернистий дрібнокристалічний (рис. 3, б). Порода типу габро. Такі породи трапляються у Житомирській та Рівненській областях. Час фактично не вплинув на збереженість та цілісність каменю – ми можемо спостерігати його в незміненому вигляді, лише втрачені фотографії захоронених тут людей.

Останній пам'ятник у з міцного матеріалу сірого забарвлення вигляді хреста виконаний з породи типу граніту (рис. 3, в). Родовища таких порід трапляються переважно в Житомирській, Запорізькій і Київській областях. Матеріал стійкий до кліматичних та біологічних чинників руйнування.

З магматичних порід виготовлені не лише пам'ятники, але і пам'ятні дошки на гробницях. Слід зазначити, що у період встановлення пам'ятників, каменоломні, з яких міг постачатися кам'яний матеріал знаходились на території Російської імперії (Власов и Ритікова ред., 2016), тоді як Галичина належала до Австро-Угорщини.

а

б

в

Рис. 3. Пам'ятники з магматичних порід кладовища на Потоці

Лише на кладовищі на Гуковій горі ми мали можливість спостерігати мармур, при чому і як елемент надгробних пам'ятників, і як пам'ятні дошки, вставлені у металеві оправы та прикріплені до хрестів (рис. 4). Оскільки мармур зазнав значного руйнівного впливу біологічних, температурних та атмосферних чинників, виникає певна проблема з його ідентифікацією.

Рис. 4. Пам'ятні дошки з мармуру

Висновки

Отже, за візуальними ознаками виконано ідентифікацію кам'яного матеріалу надгробних пам'ятників, склепів та пам'ятних дошок на міських кладовищах Борислава, вказано розташування ймовірних каменоломень та описано основні чинники їхнього руйнування.

Найчастіше використовувався камінь місцевого походження це вапняк світло-сірого дещо жовтуватого кольору та пісковик темно-червоного кольору. Цей матеріал є легкий в обробці. Але так само легко піддається всім чинникам деструкції, особливо біологічним. Незначна кількість пам'ятників виконана з імпортованого матеріалу це лабрадорит, габро, граніт. Ці матеріали складніші в обробці, проте стійкі до кліматичних та біологічних чинників руйнування. Було знайдено декілька випадків використання мармуру. Наш клімат настільки несприятливий для мармуру, і камінь зазнав настільки потужної деструкції, що його не вдалося навіть ідентифікувати. В тому сенсі, що неможливо визначити його походження.

Історичні кладовища Борислава є дуже багатими і цікавими з історичної, мистецької та краєзнавчої точок зору, але, на жаль, перебувають у вкрай занедбаному стані. Вони вимагають насамперед простого впорядкування і прибирання – косіння трави, обрізання дерев, прибирання снігу і опалого листя. Необхідно також зробити невідкладні енергійні кроки для їх збереження і подальшого ефективного використання, наприклад, в освітніх чи туристичних проєктах.

Бібліографія:

- Ks. R. Dubec, Janczy, A. 2008. *Inwentaryzacja cmentarzy lemkowych na terenie gminy Sekjwa*. Gorlice.
- Sulimierski, F. i Walewski, W., 1880. *Boryslaw, Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. I : Aa –Dereneczna. Warszawa. s. 332–334.
- Власов, Д. Ю., Рытикова, В. В. и Франк-Каменецкая О. В. ред., 2016. *Памятники музейных некрополей Санкт-Петербурга. Бытование, материалы, диагностика сохранности*. Санкт-Петербург.
- Дорош, А., 1985. Народная каменная скульптура XIX – нач. XX вв. мастеров села Демня (Дымовка). *Памятники культуры. Новые открытия*. Москва.
- Моздир, М. 2009. *Українська народна меморіальна пластика*. Львів.
- Пастух, Р., Сов'як, П та Шимко, І., 2012 *Дрогобиччина: свідки епох. У двох книгах. Книга 1. Міста і села*. Дрогобич: Коло, с. 38–45.
- Центр міської історії Центрально-Східної Європи, 1932. *План вулиць міста Борислава*. [online] Колекція Ришарда Хубіша. Доступно: <http://www.lvivcenter.org/uk/umd/location/boryslav/> [Дата звернення: 7 лютого 2018].
- Чемерчинський, А., 2016. Дослідження “старого” міського цвинтаря у м. Галич. *Галич і Галицька земля*. Галич, с. 298–307.

References:

- Ks. R. Dubec, Janczy, A. 2008. *Inwentaryzacja cmentarzy lemkowych na terenie gminy Sekjwa*. Gorlice.
- Sulimierski, F. i Walewski, W., 1880. Boryslaw, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. I : Aa – Derenczna. Warszawa. s.332–334.
- Vlasov, D. Yu., Rytikova, V. V. and Frank-Kamenetskaya O. V. red., 2016. *Monuments of the museum necropolises of St. Petersburg. Habitat, materials, safety diagnostics*. St. Petersburg.
- Dorosh, A., 1985. The folk stone sculpture of the XIXth – beginning. Twentieth century the masters of the village of Demnia (Dymovka). *Monuments of Culture. New discoveries*. Moscow.
- Mozdir, M. 2009. *Ukrainian folk memorial plastic*. Lviv.
- Shepherd, R. Sov'yak, P and Shimko, I., 2012 *Drohobychyna: witnesses of the epochs. In two books. Book 1. Cities and villages*. Drohobych: Kolo, p. 38–45.
- Center for Urban History of East Central Europe, 1932. *Street plan of the city of Boryslav*. [online] Rishard Hubis Collection. Available at: <http://www.lvivcenter.org/uk/um/location/boryslav/> [Date of reference: February 7, 2018].
- Chemerschinsky, A., 2016. Research of "old" urban cemetery in Galich. *Halych and Halych land*. Galich, p. 298–307.

Olena Stasiuk

**STONE MEMORIAL PLASTIC OF THE BORYSLAV:
HISTORICAL CITY CEMETERIES: CURRENT STATE**

Lviv Polytechnic National University
Department of Architecture and Conservation
Olena.O.Stasiuk@lpnu.ua

© Stasiuk O., 2019

The memorial plastics of the two oldest cemeteries of Boryslav is investigated. The damage and losses of ensembles of cemeteries in general and separate monuments were carried out. The identification of the stone material of tombstones is performed, the state of preservation of their physical substance is analyzed.

Historical cemeteries are an integral part of the cultural landscape of each city and town, a valuable source of historical information, as well as a unique, very peculiar gallery of art works. Many historical cemeteries already today are monuments. And now all agree that such a monument as a cemetery must be kept. Unfortunately these monuments are very vulnerable to destruction. These are physical, chemical and biological factors, as well as the human factor - as is the usual vandalism or usual incompetence when performing repair or finishing works. In order to successfully create and implement a program for the preservation of historical cemeteries, one needs to thoroughly investigate them document and inventory, as well as thoroughly examine the material from which these monuments are made.

Boryslav is an ancient city, since the first written mention of the city dates back to 1387. And the second half of the nineteenth and early twentieth century, the time of the industrial development of the Boryslav oil fields, became the most heyday of both economic and cultural development. All stages of rapid development, as well as the present state of cultural heritage, are very clearly visible in the historical cemetery. The author conducted pilot field studies of two historical cemeteries of Boryslav – on the Gukova Hora and on the Potok.

On the visual signs, the identification of the stone material of tombstones, crypts and memorial plaques of the Boryslav city cemeteries was performed, the location of probable stone quarries is indicated and the main factors of their destruction are described.

The most commonly used stone of local origin it is a slightly yellowish-colored light-gravel limestone and a dark-red sandstone. This material is easy to handle. But it is also easily applicable to all factors of destruction, especially biological. A small number of monuments are made from imported material such as labradorite, gabbro, granite. These materials are more complex in processing, but resistant to climatic and biological factors of destruction. Several instances of using marble were found. This material is so unusual for our climate, and has undergone such a powerful sequence that it could not even be identified.

Boryslav's historical cemeteries are very rich and interesting from the historical, artistic and ethnographic points of view but unfortunately they are in a very neglected state. They require, first of all, simple arrangement and cleaning - shear grass, cutting trees, sweeping snow and fallen leaves.

It is also necessary to take urgent, energetic steps to save historical cemeteries and to use them effectively, for example in educational or tourism projects.

Key words: cemetery, Boryslav, memorial plastic, stone, limestone, sandstone, marble.